

Resensies / Reviews

- Schulze, Ludi F. 2008. **[John] Calvin and “social ethics”:
his views on property, interest and usury.**
Potchefstroom: Calvin Jubilee Books Fund.
(*B.J. van der Walt*) 677
- Pillay, Miranda, Nadar, S. & Le Bruyns, C., eds. 2009. **Ragbag
theologies: essays in honour of Denise M. Ackermann
– a feminist theologian of praxis.** Stellenbosch: Sun
Press.
(*J. Zaaiman*) 679
- Boesak, Allan & Hansen, Len, eds. 2009. **Globalisation: the
politics of empire, justice and the life of faith.**
Stellenbosch: Sun Press.
(*J. Zaaiman*) 681
- Van Marle, Karin, ed. 2009. **Refusal, transition and post-
apartheid law.** Stellenbosch: Sun Press.
(*M. Slabbert & A.P.J. Roux*) 683
- Van der Walt, B.J. 2010. **At home in God’s world: a
transforming paradigm for being human and for social
involvement.** Potchefstroom: The Institute for
Contemporary Christianity in Africa.
(*S. Griffioen*) 688

Resensies / Reviews

Boekaankondiging: John Calvin and “social ethics”

Schulze, Ludi F. 2008. [John] Calvin and “social ethics”: his views on property, interest and usury. Potchefstroom: Calvin Jubilee Books Fund. 70 p. Price: R60,00. ISBN: 978-0-86955-189-0.

Resensent: B.J. van der Walt
Skool vir Filosofie,
Potchefstroomkampus, Noordwes-Universiteit

Die herdenking van Calvyn se geboortejaar 500 jaar gelede (1509) het ook in Suid-Afrika heelwat publikasies gedurende 2009 en 2010 die lig laat sien. So is daar byvoorbeeld ’n Afrikaanse vertaling van Calvyn se kommentaar op Romeine deur S. Postma en ’n spesiale uitgawe van *Koers*, 74(4), 2009, wat die lesings van die Agtste Suid-Afrikaanse Calvyn-navorsingskongres oor Calvyn en kategetiese bevat. In Augustus 2010 word ook die Tiende Internasionale Kongres vir Calvynnavorsing in Bloemfontein gehou.

In hierdie proses verskyn vroeëre geskryfte oor Calvyn se denke. Oor Calvyn se visie op die sosiaal-ekonomiese lewe, herdruk (met ’n addendum) die *Tydskrif vir geesteswetenskappe* (2009) B. Goudzwaard se vroeëre IRS-studiestuk. In 2010 publiseer die *Tydskrif vir Christelike wetenskap* (jrg. 46) ’n Johannes Calvyn-gedenkuitgawe. L.F. Schulze se *John Calvin and “social ethics”* (in 1979 voltooi en in 1985 uitgegee) word ook onveranderd in 2010 deur die Calvyn Jubileum Boekefonds herdruk. Die subtitel van die boek dui aan waarop dit fokus: Calvyn se visie op (privaat) eiendom, rente en woekerwins.

Aangesien hierdie slegs ’n aankondiging en geen diepgaande bespreking van die boek is nie, volg slegs enkele algemene indrukke.

Die skrywer bied 'n goed gedokumenteerde weergawe van Calvyn se eie visie oor die onderwerp (p. 10-47). Ook al het ek my eie vrae oor die etiese panasee wat vandag vir alles en nog wat aangebied word, vind ek sy kritiek op “sosiale etiek” – vgl. die baie sosiaal-etiese probleme waarmee die wêreld vandag mee te kampe het – nie oortuigend nie.

Verder vind ek die omraming waarbinne Schulze Calvyn plaas, naamlik die vraag of die sestiende-eeuse Reformasie as 'n revolusie beskryf mag word (p. 1-10, 48-50) nie van groot belang nie. Die geskrif het duidelik aan die einde van die sewentigerjare ontstaan toe kommunistiese en apartheidsideologieë die geestesklimaat van die tyd was. Aangesien dit nou iets van die verlede is, sou die werk aan aktualiteit kon wen indien die relevansie van Calvyn se denke eerder vir die hedendaagse wêreldwye neokapitalistiese ideologie aangetoon kon word. Daarvoor sou onder andere Goudzwaard se geskrifte goed gebruik kon word. In so 'n geval sou die huidige teks egter bygewerk moes word.

Ten slotte vind ek nog altyd D.H. Th. Vollenhoven se tipering van die diepste bedoeling van Calvyn en die ander sestiende-eeuse reformatore die heel beste. Vergelyk sy werk, *De probleem-historische methode en de geschiedenis van de wijsbegeerte* (2005:74, 79). Die motief was nie 'n horisontale terugkeer na die verlede nie, maar vertikale bekering tot God, sy Woord en wet. Dit het egter nie op strukturele volmaakte wyse gebeur nie (vgl. byvoorbeeld die invloed van bybelsvreemde Platoniese en Stoïsynse filosofieë). Die kulturele konteks van destyds was ook nie sonder invloed op hulle denke nie. Schulze wys tereg daarop dat die Reformasie 'n baie komplekse gebeurtenis met vele fasette was.

Hulde aan die unieke bydrae van 'n feministiese teoloog uit die Suide

Pillay, Miranda, Nadar, S. & Le Bruyns, C., eds. 2009. **Ragbag theologies: essays in honour of Denise M. Ackermann – a feminist theologian of praxis.** Stellenbosch: Sun Press. 297 p. Price: R225,00. ISBN: 978-1-920338-16-9.

Resensent: J. Zaaiman
Skool vir Sosiale & Owerheidstudies,
Potchefstroomkampus, Noordwes-Universiteit

Dit is interessant om as buitestaander in te sit by 'n vriendekring en te luister hoe elkeen op haar/sy unieke wyse hulde bring aan 'n spesifieke vriendin en dan die antwoord van die betrokke vriendin af te wag.

Ragbag theologies is so 'n ervaring. Hierdie boek bevat 'n versameling huldigingsopstelle aan Denise Ackermann, geskryf deur vriende wat opsigtelik 'n groot waardering en respek vir haar het. Uiteindelik antwoord Ackermann dan op die artikels in 'n eie opstel. Uit hierdie boek straal die krag van akademiese netwerkvorming – akademici wat onafhanklik funksioneer, maar in direkte en indirekte dialoog met mekaar besig is en uitdaag tot dieper teologiese denke.

Hierdie veelkleurigheid van bydraes tot die boek maak die naam van die boek toepaslik. Dit is inderdaad 'n lappiessak met 'n verskeidenheid kleure en teksture. Hierdie lappies vorm nie uiteindelik 'n sluitende eenheid nie, maar dit beeld effektief die fokus en lokus van Ackermann se teologie uit.

Ragbag theologies is 'n versameling opstelle om Ackermann se teologiese bydrae te vereer in die lig van haar 70e verjaarsdag. Ackermann het in die Anglikaanse gemeenskap in Kaapstad grootgeword. Sy het met die Suid-Afrikaanse bevrydingstryd geassosieer en was lid van Black Sash. Vanuit haar identifisering met die bevrydingsteologie het sy bydraes begin lewer tot die feministiese teologie. Hierdie teologie het sy in oorleg met ander feministiese teoloë in Afrika bedryf in die Circle of Concerned African Women Theologians. Uiteindelik het sy 'n eie unieke stempel op die feministiese teologie afgedruk.

Die boek bestaan uit drie dele. Die eerste deel wil die konteks van Ackermann se teologiese bydrae weergee. In hierdie deel gee medewerkers soos Karin Chubb, Eliza Jane Getman, Mercy Amba Oduyoye en Nangula E. Kathindi hulle ervaring van Ackermann weer. Die konteksstelling is egter beperk. Dit is eerder 'n meedeel van belewings. Dit is 'n tekortkoming dat die boek nie 'n behoorlike biografiese onderafdeling het wat die kontekstualisering sistematies behandel nie. Die konteks van haar werk moet dus indirek uit hierdie gedeelte afgelei word.

Die tweede afdeling handel oor haar beklemtoning van spiritualiteit. Skrywers soos Marion Nixon, Lyn Holness, Meilissa M. Marley, Azila Talit Reisenberger, Daniël J. Louw en Susan Rakoczy verduidelik elkeen op 'n bekwame en oorspronklike wyse wat die spirituele sake is wat vir Ackermann belangrik is. Uit hierdie lys, wat heelheid, geregtigheid, kinders, weeklag, ekofeminisme en die bevrydende lees van die Bybel insluit, staan Marley se opstel uit. Dit toon aan hoe Ackermann deelname aan die nagmaal as 'n magtige bevrydingsmoment beskou – met die saamdrink uit een beker is almal gelyk, al is hulle sosiaal verdeel en aan ander onderworpe.

Die derde afdeling handel oor haar teologie. In hierdie gedeelte kom skrywers soos Sarojini Nadar, Dirkie J. Smit, John W. de Gruchy, Miranda N. Pillay en Ernst M. Conradie aan die beurt. Hier kom sake soos Ackermann se beklemtoning van praxis, voorspraak, inklusiwiteit, feministiese Bybelverklaring en die gebruikmaking van die briefskryfmetode as tegniek om teologie te bedryf, aan die beurt. Hoewel hierdie gedeelte nie sistematies Ackermann se teologie uiteensit nie, verwoord dit juis een van die kernaspekte wat sy hoop teologie sal wees – dialoog tussen teoloë.

Die vertrekpunt van hierdie boek is Ackermann se feministiese teologie. Daarin is praxis sentraal. Vir Ackermann begin feministiese teologie nie met transendentale denkbeelde nie, maar met die deurmekaarspul van menslike ervaring. Vanuit die deurmekaarspul van menslike ervaring word nagedink oor die Skeppergod, menslike lyding en verhoudings. Dit is vir haar belangrik dat hierdie teologie binne die kerk beoefen moet word – teologie mag nooit kerkvreemd ervaar word nie. Teologie moet dus meewerk om geregtigheid, vryheid, harmonie, vrede, liefde en heling in die kerk te bewerkstellig. Maar die kerk mag ook nie teologievreemd wees nie. Sy is gekant teen die prag en praal van die kerk en vra gereeld hoe dit versoen kan word met die man (Jesus) op die geleende donkie. Die groot verskeidenheid teoloë wat in hierdie boek saam met Acker-

mann oor hierdie sake nadink en dit dialogies bespreek, gee 'n besondere teologiese diepte aan die boek.

Die teikenleser van hierdie boek is primêr persone wat belangstel in Ackermann se teologie of feministiese teologie. Maar dit bied ook 'n goeie inleiding tot die uniekheid van teologiese denke in die Suide en daarom is die boek belangrik vir teoloë of lesers van teologie wat hulle wil vergewis van die breër teologiese omgewing.

Ragbag theologies is 'n versameling hoogstaande teologiese opstelle, geskryf deur knap teoloë om hulde te bring aan 'n besondere Suid-Afrikaanse feministiese teoloog. Dit herbevestig die onafhanklikheid, lewenskragtigheid en diepgang van teologie in Suid-Afrika.

Globalisering beoordeel vanuit 'n geloofsoogpunt

Boesak, Allan & Hansen, Len, eds. 2009. Globalisation: the politics of empire, justice and the life of faith. Stellenbosch: Sun Press. 184 p. Price: R180,00. ISBN: 978-1-920338-03-9.

Resensent: J. Zaaiman
Skool vir Sosiale & Owerheidstudies,
Potchefstroomkampus, Noordwes-Universiteit

Is die wêreld vasgevang in 'n globale orde wat die welvarendes beloon en die behoeftiges benadeel? As dit so is, watter uitdagings rig dit aan die gereformeerde kerke van vandag? Hierdie boek beantwoord hierdie vrae op 'n omvattende, op die punt af, indringende en akademiese wyse. Dit sluit nou aan by die Accra-deklarasie van die Wêreld Alliansie van Gereformeerde Kerke van 2004. Hierdie deklarasie daag gelowiges uit om te vra of die integriteit van hulle geloofsgetuïenis nie op die spel is in die wyse waarop hulle op ekonomiese ongeregtigheid en ekologiese vernietiging reageer nie.

Globalisation is 'n versameling uitstekende referate/artikels ingedeel in hoofstukke. Dit is deur 'n verskeidenheid vooraanstaande plaaslike en internasionale akademiese geskryf. Die hoofstukke is deurgaans van hoë gehalte en dit maak die boek gesaghebbend in sy veld. Die feit dat die boek eerder die aard van 'n versameling uitgesoekte referate of artikels het, as van opvolgende hoofstukke

wat 'n spesifieke argumentlyn uitbou, is 'n sterkpunt van die boek. Die boek probeer dus nie om een perspektief of paradigma te bevorder nie, maar bied uiteenlopende gesigspunte op die globaliseringsproblematiek.

In die eerste twee hoofstukke deur Christi van der Westhuizen en Peter Wahl word die impak van globalisering belig. Globalisering word gedefinieer as die toenemende beweging van goedere, dienste, kapitaal en arbeid oor nasionale grense op grond van deregulerende politieke besluite en op grond van voortdurende tegnologiese ontwikkelings. Van der Westhuizen toon aan hoe weerloos die klerebedryfwerkers staan teen deregulerende politieke besluite. Wahl argumenteer dat die deregulerende politieke besluite inherent neo-liberalisties is en nie demokraties nie. Om dus neo-liberalistiese tendense van ongelykheidsbevordering teen te werk, is hardhandige hervorming nodig, waarvoor Wahl voorstelle maak.

In die volgende ses hoofstukke van Sampie Terblanche, T. Walter Herbert, Allan Boesak, Martina Wasserloos-Strunk, Charles Amjad-Ali en Gerhard Erasmus word die VSA se invloed met dié van antieke staatsryke vergelyk om tot die gevolgtrekking te kom dat die wêreld tans weer onder die mag van 'n ryk staan en daaraan onderhorig is. Terblanche doen 'n knap historiese ontleding van die opbou van die VSA se mag en kom tot die gevolgtrekking dat die VSA min ruimte bied vir die lande van die Suide om te ontwikkel. Herbert toon met gevallestudies aan hoe mag maklik tot 'n oorvereenvoudiging van goed en kwaad kan aanleiding gee. Hy maan die VSA dus om baie versigtig te wees om nie vir hulleself die morele bogrond toe te eien nie. Boesak se hoofstuk sluit hierby aan en wys die afgodery uit wat in die hart van ryke se magstoeëning lê en dat dit ook vir die VSA geld. Dit moet stelselmatig uitgewys word. Wasserloos-Strunk wys ook op die mag van 'n ryk as 'n metafoer vir die wyse waarop sosio-ekonomies kwesbare mense weerloos in magstrukture vasgevang kan wees. Tog vertrou hy dat die burgerlike samelewing die vermoë kan hê om uiteindelik deur hierdie inperkende pantser te dring. Amjad-Ali bou hierop voort en toon watter rol die Christelike geloof hierin behoort te speel. Erasmus bied in sy hoofstuk verdere detail oor wat die burgerlike samelewing behoort te doen.

Die laaste vier hoofstukke is geskryf deur Oliver F. Williams, Willie Esterhuysen, Matthias Freudenberg en Dirkie Smit. In hierdie hoofstukke word antwoorde op die globaliseringsvraagstuk aan die orde gestel. Williams toon aan hoe die Verenigde Nasies se Global Compact of Shared Values and Principles deursigtigheid- en aanspreeklikheidsstandaarde aan firmas bied ten opsigte van hulle funksio-

nering. Tog sukkel besighede steeds om konsensus oor morele verantwoordelikheid te kry. Esterhuyse skryf in 'n positiewe artikel dat Suid-Afrikaanse besigheds-, politieke en burgerlike leiers tot 'n groeiende konsensus kom oor hoe rasse en kulturele verskille voorkom moet word. Freudenburg toon volgens gereformeerde teologie aan dat ryk en arm in dieselfde verhouding tot God staan en dat Christene saam vorm kan gee aan die wêreld. Smit bied 'n uitstekende teologiese ontleding van die Accra-dokument deur die gereformeerde van die dokument te beredeneer. Uiteindelik is die groot vraag of die ekonomiese ongelykheid binne die huidige ekonomiese orde hanteer kan word en of die orde self verander moet word. Hierdie gesprek, meen Smit, moet in die kerk voortgaan, omdat die kerk se liefdesdiens en geregtighedsboodskap tans op die spel is.

Die teikengehoor van hierdie boek is die teoloog of ernstige lidmaat van gereformeerde kerke wat worstel met die vraagstuk oor wat die kerk se getuienis moet wees met betrekking tot ekonomiese ongelykheid. Die vertrekpunt van die boek is 'n globale perspektief wat dus die problematiek van armoede as die resultaat van globale prosesse en strukture beskou. Hoewel die boek dít vanuit verskillende oogpunte beskou, moet die leser nie nie-globale beskouings op sosio-ekonomiese ongelykheid in die boek verwag nie. Die boek gee egter interessante gesigspunte op globalisering en verdiep die geloofsgesprek oor hoe daarop gereageer moet word.

Human rights concern much more than only racial differences and discrimination

Van Marle, Karin, ed. 2009. Refusal, transition and post-apartheid law. Stellenbosch: Sun Press. 163 p. Price: R180,00. ISBN: 978-1-920338-08-4.

Reviewers: M. Slabbert

Department of Jurisprudence,
Unisa

A.P.J. Roux (emeritus)

Department of Philosophy,
Unisa

The constitutional change in South Africa forms the basis of this publication. In 1994 with the change to a constitutional democracy, human rights were institutionalised. Implications of this change were, however, not clearly grasped and appreciated by most citi-

zens, including lawyers and politicians. For most the change still spells, more or less, business as usual – it only affects, so they tend to think, the government and people working in the field of law. Laws should not clash with the constitution, lawyers should conduct their business in line with the constitution and judges must accept and apply where relevant the litmus test of constitutionality and the constitutional court as the final guarantor of constitutionality, has to establish human rights. To this kind of view Van Marle and her co-authors object. For them the new dispensation cannot be business as usual – a human rights culture involves much more than institutionalisation and formal structures. But what more? What are the conditions for the possibility of such a culture? For Van Marle “refusal” depicts the attitude and activities required to prepare the ground to answer this question – she suggests a break in legal tradition, a politics of refusal, refusal of “traditional ways of thinking and doing law” and a preparedness to accept “unexpectedness that breaks with the formality and predictability of law”.

Hannafin in his concluding essay embroiders on this with descriptions such as “another thinking of both law and politics”, an act which “reveals the limits of law, its internal paradox, and the impersonality of the person with rights”. An important aspect is that “refusal provides another mode of thinking our relation to each other, to law and to the political”. Refusal indicates more than only a critical analysis, because it aims at reconceptualisation, changes in attitudes, and even practical measures. Van Marle, Hannafin and De Vos show the width of the scope of the discussion by referring to the rights of women and gays. With reference to the contributions, the editor points out that “all the contributions to this volume engage with the notion of refusal in unique and suggestive ways”. In this she is correct. As we shall point out, a wide range of issues are addressed with no overlaps or repetition. There are differences of approach and emphasis and even debate, but the focus remains and the general theme is constantly developed in an interesting and thought provoking direction.

The book contains an introduction by the editor, Karin van Marle, “Refusal, risk, luminality”, which is followed by her article, “Laughter, refusal, friendship: thoughts on a ‘jurisprudence of generosity’”, the only contribution to this book which was published previously. Then follows “Refusal, post-apartheid constitutionalism, and *The cry of Winnie Mandela*” (Henk Botha), “Property and refusal” (A.J. van der Walt), “Six (individually-named) notes on the counter-aesthetics of refusal” (Wessel le Roux), “*Hayi bo!* Refusing the plan – acting,

thinking and revolting by post-apartheid social movements and community organisations” (Tshepo Madlingozi), “The work of mourning, refusal, forgiveness” (Jaco Barnard-Naude), “Refusing human rights? A Foucauldian account” (Pierre de Vos) and “Is technology a fatal destiny? Heidegger’s relevance for South Africa and for all ‘developing’ countries” (Drucilla Cornell). Patrick Hanafin gives a retrospective overview of all the contributions and draws the threads together in the concluding essay, “All that remains – refusal’s ‘no’?”. Although there is a unity between all these articles, each one stands on its own legs and can be read and used as such.

The first essay by Van Marle has to be read with the introduction as part of setting the scene. She feels human rights are lacking in the capacity to effect real change. Her worry, and this is the central problem here, is why this is the case and how it can be changed, seen from a legal perspective. Her diagnosis is a certain view of law and legal reflection, and the envisaged remedy, an attitude of refusal. A different approach is needed for which she uses different terms such as “a jurisprudence of generosity” (“... the idea of unexpectedness that breaks with the formality and predictability of law”) and “refusal”. She asks for “the refusal of traditional ways of approaching law”, which introduces risk (“taking the risk of using law to address ... or achieve ... [a] need or aim”, and “a risking law arises because of the refusal of traditional and unreflective approaches”), a shifting of the limits of law (“whether law can be reflexive”), reconciliation, thinking (“a law that refuses thoughtless accounts”). She is “challenging law in its mode of business as usual” and concludes: “The aim is to call for a refusal of instrumental reliance on knowledge. Refusal is an action in the limit, action imbued with reflection ...”. Her plea then is for refusal, which expresses an attitude, but also action, critical analysis, but also practical change, which is destructive, but with the idea to rehabilitate. This then is the challenge to the other contributors.

The following eight articles address the main theme each from a different perspective, which means that various other related themes are also introduced into the discussion, making this small publication a rich source of jurisprudential considerations. Henk Botha explores the concept of refusal with reference to Ndebele’s novel. A.J. van der Walt discusses land reform and other property matters.

Wessel le Roux puts the idea of refusal and Van Marle’s scepticism about constitutionalism in a broader perspective. According to him she targets “... the core and value of a community that sought to define itself politically through the mediation of its democratic con-

stitutional institutions”, but offers no deeper understanding or alternative. This he wants to remedy by integrating her ideas with the ideas of five other thinkers on this theme and whose work Van Marle used in the development of her views: Hannah Arendt, Patrick Hanafin, Seyla Benhabib, Jean-Francois Lyotard and Lourens du Plessis.

Madlingozi takes a more practical, even activist stance in his contribution. He links refusal to active citizenship, the day to day attempts of ordinary citizens to live and to make sense of political, economic and legal arguments, slogans and programmes. Refusal then becomes refusal to be drawn into a way of life which cannot be lived meaningfully.

Jaco Barnard-Naude focuses on forgiveness in the context of refusal and the dilemma of forgiveness – forgiveness is based on the refusal to forgive, i.e. refusal as not being prepared to accept business as usual.

De Vos argues that on the accepted liberal interpretation, human rights refusal in its literal sense cannot be countered. Not only because the law (constitution) as such and human rights in particular lack the capacity to effect socio-economic reparation and address other social problems, but there is also a continuous possibility of their abuse to serve interests of power. It is a serious question whether human rights can play a role in the emancipation of marginalised groups and whether they are not possible tools for oppression and exclusion. Should refusal not be taken literally and radical because legal teleology is out? The idea of scrapping human rights would, however, be offensive viewed from different angles. Thus a reconceptualisation of power, the law and human rights seems necessary to such an extent that human rights could play a powerful emancipatory role in our society. This is what he does in this article using Foucault’s ideas.

Drucilla Cornell shows that in the new dispensation technology needs to be questioned. It is equated to development and thus a *sine qua non* in political, social, economic and ethical discussions relating to the new South Africa. Cornell considers a few possible answers which turns on development and tackles the technocratic notion of development – the idea that technology should provide the answer both in the sense of bringing technology to those in need of development and that technology will provide the answer to how technology should be applied, how people are to be moved into

development. Heidegger's attack on technology and his skeptical "solution" provides the basis of her consideration.

Finally Patrick Hanafin's article returns us to the starting point with his reference to Blanchot's refusal by focusing on the "figure who refuses". In trying to understand the refuser he shows us crucial characteristics of refusing, particularly the positive side to it. This brings him to arguing for an alternative (thinking) community, another way of being political, and a reconfiguration of rights. According to Hanafin, it is necessary to take the risk and to open a mode of critical thought and critical theory as a possible alternative approach to law, keeping in mind the need for transformation and the demands of transformative constitutionalism, challenges which cannot be met, according to the authors, with reliance on instrumental knowledge, neo-liberalism and modern technology.

This book brings different perspectives on human rights and their status. As such it is an important book in the light of the present debate about the constitution. It draws the reader into the discussion of this all important issue. It is a timely and thought-provoking publication.

One of the main advantages of the book is that it is putting the question, namely what is meant by having a human rights culture, in perspective. The change to a constitutional democracy was negotiated by political leaders, for many ordinary citizens the situation remained much the same, business as usual. This publication makes it very clear that much more is involved than an extra court and a different role for parliament. The change is more a way of life, a way of thinking, the establishment of a human rights culture. As is clearly indicated, this affects every citizen; it demands new ways of thinking, particularly for lawyers. In general this book brings greater clarity on what a human rights culture means, how it is strengthened and kept in place.

More could have been made of a practical human rights discourse in the country. Interesting judgments have been handed down and they could have been used to good effect by the authors – the book is poorer for the lack of this kind of references.

Who ought to benefit from a reading of this book? It is a book for every citizen, but unfortunately not a book which every citizen will be able to digest. People with an interest in human rights and the building of a human rights culture should read it. Politicians may particularly benefit to get a clearer picture of what is at stake when

they plan and legislate for transformation and deals with transformative constitutionalism.

Een gebroke wereld maar nog altijd schepsel Gods

Van der Walt, B.J. 2010. At home in God's world: a transforming paradigm for being human and for social involvement.

Potchefstroom: The Institute for Contemporary Christianity in Africa.
557 p. Price: R150,00. ISBN: 978-1-86822-570-5.

Resensent: S. Griffioen

Departement Filosofie, Vrije Universiteit, Amsterdam

We verkeren in deze wereld niet als bannelingen; en het is ook geen vreemde wereld waarin we thuis zijn. Gods woord richt zich niet alleen tot ons innerlijk, onze ziel, tot het vrome gemoed, enzovoort, maar tot onze volle persoon. Deze boodschap roept ons ook niet weg uit de hectiek van het dagelijkse leven, maar drukt ons juist op onze verantwoordelijkheid voor een wereld die bij alle gebrokenheid nog altijd schepsel Gods is en op velerlei wijze de glorie van de Schepper toont. Zie hier de bijbelse leidraad van dit boek.

Het gaat de auteur om heel de Schrift, heel de mens en heel de werkelijkheid. Naar zijn overtuiging heeft het christendom in Afrika een blikverruiming in deze zin dringend nodig. Het boek is geschreven vanuit een bezorgdheid zoals die door T. Adeyemo werd verwoord:

For decades in Africa, evangelism and missionary activities have been directed at getting people saved (i.e. spiritually) but losing their minds. Consequently we have a continent south of the Sahara that boasts of an over 50% Christian population on the average, but with little of no impact on society. (p. 412.)

En het gezochte paradigma waarvan de ondertitel spreekt? Voor wie de auteur kent, komt het niet als een verrassing dat reformatische wijsbegeerte een sleutelrol krijgt toebedeeld in het formuleren van dit paradigma. Het is bepaald niet voor het eerst dat de auteur hierover schrijft. Maar dit boek heeft toch een eigen invalshoek. Om de vergelijking te beperken tot het voorafgaande werk, *Transforming power* (Potchefstroom: 2007): dit laatste boek was vooral een tijds-

kritiek; Van der Walt gebruikte de reformatorische wijsbegeerte om de geest van de eeuw te diagnosticeren. De uitslag luidde dat we in “bezet gebied” leven en dat de heersende geest die van het secularisme is. *At Home* benadert daarentegen de werkelijkheid vooral positief, als Gods wereld. Ik zoek in deze opzet de reden waarom de auteur nu ook de reformatorische wijsbegeerte op een nieuwe manier wil introduceren.

Op weg naar de reformatorische wijsbegeerte maakt de auteur een tussenstop bij Calvijn. Dit onderdeel bevat voor de kenner geen nieuw materiaal, maar onderscheidt zich nochtans door evenwichtigheid: behalve de sterke punten (Calvijns anti-scholastieke, bijbelse instelling) krijgen ook zwakke aandacht, vooral de doorwerking van een ziel-lichaam dualisme. In zekere zin ligt het voor de hand dat Van der Walt van hieruit zou doorstoten naar de mensleer van D.H. Th. Vollenhoven, want hierin ligt immers naar zijn overtuiging het antwoord op wat bij Calvijn nog problematisch bleef. In plaats daarvan biedt de auteur eerst een breed overzicht van waar en door wie de reformatorische wijsbegeerte beoefend werd en wordt. Het overzicht stelt hem in de gelegenheid zijn Afrikaans publiek duidelijk te maken dat deze wijsbegeerte van meet af een Afrikaanse component had, en wel in de figuur van Hendrik Stoker (1899-1993). Aan diens nagedachtenis, samen met die van D.H. Th. Vollenhoven (1892-1978) en H. Dooyeweerd (1894-1977), is dit boek opgedragen. Met de introductie van de verschillende Afrikaanse generaties van leerlingen wil Van der Walt ook een lacune opvullen in *Geschiedenis van de reformatorische wijsbegeerte* van J. Stellingwerff (2006). Zijn bezwaar is dat laatstgenoemde de Afrikaanse tak voorgestelde als import van wat elders zich ontwikkeld had (p. 129, 130).

Dan volgt het uitgebreide hoofdstuk over Vollenhoven. Het gaat om diens mensleer, maar anders wat je bij filosofen doorgaans vindt, ligt deze antropologie ingebed in een geschiedschrijving van de wijsbegeerte. Welnu, in dit hoofdstuk krijgt de lezer een inleiding tot Vollenhovens “consequent probleemhistorische methode” en de bijbehorende typologie. Wat dit onderdeel extra waardevol maakt, is de medewerking van Kor Brill – kenner bij uitstek van dit onderwerp. Zoals in elk onderdeel het geval is, biedt het boek ook hier een bibliografisch overzicht van wat er in de Engelse taal verscheen. Met gepaste trots, als voorzitter van de “Stichting Vollenhoven”, meld ik dat dit overzicht een aantal recente titels vermeldt, dankzij publicaties van John Kok (Sioux Center), Kor Brill en Antony Tol (Nederland), en ten laaste ook van Bennie van der Walt zelf.

Daarna volgt een hoofdstuk over de doorwerking van Vollenhovens mensleer, waarover ik het zo dadelijk nog wil hebben, en een afsluitend deel over “A Christian social philosophy”. Ook dit gedeelte biedt weer een overzicht van wat op allerlei onderdelen verscheen. Ik kan niet beoordelen in hoeverre dit alles in een Afrikaanse behoefte voorziet, maar durf wel te stellen dat het boek ook elders vanpas komt, en bijvoorbeeld een verrijking zou betekenen voor de literatuurlijsten van de Internationale Master Christian Studies in Science and Society aan de Vrije Universiteit, Amsterdam.

Uiteraard valt er ook wel op het boek af te dingen. Ik beperk me tot twee punten.

De introductie bevat een verontschuldiging voor het ontbreken van een gestructureerde overgang tussen mensleer en sociale filosofie (p. 11). De schrijver noemt ter plaatse een aantal principes aan de hand waarvan lezers deze onvolledigheid “gemakkelijk” kunnen aanvullen (p. 11, 12). Ik proef hier toch een structureel compositieprobleem. Het probleem is mijns inziens dat Vollenhovens geschiedschrijving van de filosofie niet zelf een overgang naar een sociale filosofie biedt. Van der Walt had hier zelf met behulp van de in de inleiding genoemde principes (p. 11, 12) een overgang moeten banen. In plaats daarvan vinden we nu een uitweiding van bijna 40 bladzijden (p. 367-405) over de doorwerking van Vollenhovens mensleer in een historische controverse, namelijk over de opstanding van het lichaam naar aanleiding van Vraag 57 van de Heidelbergse Catechismus. Zonder het belang van deze kwestie te willen wegwuiven, meen ik toch dat ze het gemis aan een systematisch hoofdstuk niet kan compenseren.

Het gemis aan een goede verbinding tussen antropologie en sociale filosofie doet zich ook nog elders gevoelen. Ik bedoel de passages over mensenrechten (p. 492-493). Hier zou nu juist een antropologische fundering gewenst zijn. Ik denk aan een universeel recht op bescherming van menselijk leven als keerzijde van de roeping die in het beelddrager Gods-zijn besloten ligt. Van der Walts verwijzing naar “God’s call” wijst ook in deze richting. Vervolgens beperkt hij echter de reikwijdte van “God’s call” door deze rechten te verbinden met de “specific calling of each societal relationship”. Zo laat hij mijns inziens alleen plaats voor rechten die onder een specifiek verband vallen: rechten van de mens als staatsburger, als gezinslid, als werkgever of werknemer, als docent of scholier, enzovoort. Mijns inziens is dit te weinig. Ook Dooyeweerd, die naar ik meen te weten pas na zijn emeritaat een plaats vond voor mensenrechten (en supranationale instanties zoals de VN), heeft altijd geleerd dat

gestructureerde verbanden niet het gehele leven omvatten. Er zijn om te beginnen de “interlinkages”, d.w.z. de ongestructureerde relaties tussen verbanden onderling; er zijn ook de vele niet nader te structureren intermenselijke relaties – bijvoorbeeld mijn relatie tot een illegaal hier verblijvende vreemdeling die naast me komt zitten in de trein, of het slachtoffer dat op een Samaritaan wacht. Ik zie het als een onopgeefbare verworvenheid dat het slachtoffer nu een mensenrecht op hulp aan zijn kant heeft, ook al kan dit recht niet zo maar in positief geïnstitutionaliseerd recht worden omgezet. De problemen die Van der Walt noemt (botsingen tussen rechten, reductie van “recht” tot “rights”, enz.) zijn helaas alle reëel, maar geven geen reden om “human rights” te vervangen door specifieke rechten van institutioneel bepaalde en dus ook beperkte reikwijdte. Mijns inziens komt een sociale filosofie (ook een reformatorische) er niet uit, tenzij dan antropologisch gefundeerd.

Tenslotte: ongeacht de genoemde problemen, spreek ik de hoop uit dat het boek in vele handen komt; en dat de verwachting van de auteur (en de recensent) bewaarheid zal worden dat het aarden vat van de reformatorische filosofie een paradigma van grote waarde bevat.

